

Мама Марти

КУПИТИ

«Рай - це місце на Землі», - якось сказала оповідачка своєму чоловікові, сама того не відаючи, що цим реченням можна охарактеризувати квінтесенцію життя її матері, з непереборним прагненням жінки до щастя. Попри своє соціальне походження, дві світові війни, політичну турбулентність, економічні кризи, руйнування держави і родини, мама Марти хотіла і була щасливою, щоразу вибудовуючи своє життя спочатку.

Авторка роману Ренате Мьорманн з віртуозною психологічною точністю зображує жінку XX століття, яка свідомо своєї самотності і не відмовляється ані від свого призначення, ані від щастя.

«Мама Марти» - роман про незвичайну жінку, жінку, яка пережила дві світові війни, втратила чоловіка в Сталінграді, потрапила у вир політичних протистоянь і наклепницьких махінацій, але знову і знову рішуче прагне до щастя.

РЕНАТЕ МЬОРМАНН

МАМА
МАРТИ

роман

З німецької переклала Ганна Гнедкова

Анотація

«Рай — це місце на Землі», — якось сказала оповідачка своєму чоловікові, сама не відаючи, що цим реченням можна охарактеризувати квінтесенцію життя її матері, з непереборним прагненням жінки до щастя. Попри своє соціальне походження, дві світові війни, політичну турбулентність, економічні кризи, руйнування держави і родини, мама Марти хотіла і була щасливою, щоразу вибудовуючи своє життя спочатку. Авторка роману Ренате Мьорманн з віртуозною психологічною точністю зображує жінку XX століття, яка свідомо своєї самотності і не відмовляється ані від свого призначення, ані від щастя.

Усі права застережено. Жодної частини цього видання не можна перевидавати, перекладати, зберігати в пошукових системах або передавати в будь-якій формі та будь-яким засобом (електронним, механічним, фотокопіюванням або іншим) без попередньої письмової згоди на це ТОВ «Видавництво Анетти Антоненко».

ISBN 978-617-553-096-2

© Schenk Verlag GmbH, Passau, 2014

© Ганна Гнедкова, український переклад, 2025

© «Видавництво Анетти Антоненко», 2025

МАМА МАРТИ

Для Мальте та Ульріке

Вони тобі оповіли
чуток і скарг доволі —
А муки мої обійшли
Мовчанням мимоволі
Вони під збільшувальним склом
Дивились на кожен гріх.
Вони назвали мене злом —
І ти послухала їх.
Та навіть не в тім найгірше:
Хоч це їм і невтямки;
Найгірше і найдурніше
Ховають мої думки.

Гайнріх Гайне. «Ліричне
інтермецо»

I

НЬЮ-ЙОРК, 2005

Я ніяк не очікувала отримати лист від моєї сестри Альмут. Ми вже давно не спілкувалися. У нас не було звички писати одна одній. Вона жила у своєму світі, я — у своєму. Між нами лежала Атлантика. Спільного дитинства було не досить, щоб подолати такі відстані. Брати і сестри розлучаються з плином життя. Що ж поробиш. Між нами не було ніякої справжньої образи. Просто звичайне забуття на тлі — принаймні в моєму випадку — виснажливого повсякдення. Щодня їздити на Пенн-Стейшн залізницею Лонг-Айленду, витрачаючи цілих чотири години туди й назад, щоб добратися на роботу, — європейцям цього все одно не збагнути. Але в Альмут, імовірно, були інші важливі зобов'язання, про які я не знала. Хай там як, наш інтерес однієї до одної випарувався. Просто так. Як вивітрюється аромат. На початку ми ще писали одна одній на дні народження та на Різдво. Згодом і це припинилося. Не пригадую, коли саме. Мабуть, це було дуже давно.

Побачивши її лист на потертій дошці підлоги біля наших вхідних дверей, я одразу ж подумала про щось драматичне. Так буває, коли листування увірвалося. Ви просто повідомляєте одна одній про катастрофи. Так би мовити, з обов'язку. Погані новини раптом знову з'єднують вас у родину. Ось і все, що вас іще склеює між собою. Клей смерті.

«Люба Марто, — пише вона, — це щодо нашої мами. Її хочуть посмертно вшанувати! Вона отримає надгробок у “Саду жінок” на ольдорфському кладовищі! Буде велике святкування з нагоди 60-річчя з дня закінчення війни. Особливо для вдів

війни! Я додаю запрошення. Ми всі були б раді, якби ти приїхала! Звичайно, ти можеш пожити в нас! І Говард теж!».

Перш ніж я замислююся над змістом, моя пам'ять легко перескакує через океан і час у нашу юність. Альмут завжди ставила численні знаки оклику, які пронизують її листи, наче маленькі чорні решітки. Вони часто ставали причиною наших суперечок. Я дорікала їй за те, що вона все перетворює на патетику. Що не вміє донести просту думку. Вона, зі свого боку, звинувачувала мене в тому, що я не маю почуттів. Це мене тоді дуже зачіпало. Як давно це було. Навіть смерть нашої матері. Я ще раз прочитала запрошення, що додається до листа.

«60 років після закінчення війни. Вшанування пам'яті вдів війни. Відкриття історичного надгробка. Вівторок, 1 листопада 2005 року. 11 година ранку. У “Саду жінок” на ольдсдорфському кладовищі біля історичної водонапірної вежі на алеї Кордес. У цей рік пам'яті в “Саду жінок” також вшановується пам'ять вдови війни Лени-Йоганни-Гедвіги Одерштетт, уродженої Крьогер».

«Ми всі були б раді, якби...».

Хто всі? Хто вони всі? Мій швагер Еріх, якого я не бачила п'ятнадцять років? Мій перший чоловік, про якого я навіть не знаю, чи він ще живий? Мої племінники і племінниці, двоюрідні брати і сестри, розкидані по всьому світу? Діти та онуки маминої сестри Лотти? Її молодший брат Густав, пізня дитина, яку ми називали «підкинутою», і друзі, які в неї з'явилися за всі ці роки і яких я не знаю? Відколи я перестала регулярно відвідувати Німеччину під час семестрових канікул, Америка поглинула моє минуле, і цілком можливо, що я не впізнаю навіть більшості своїх родичів.

Звісно, того разу я приїхала на похорон Лени. Вистраждала останній привілей доньки — оплакати матір. На місці її поховання. Але тепер. На встановлення надгробка, під яким

вона навіть не спочиває. Ніщо більше не тягне мене до мого старого дому. Раніше все було інакше. Коли Альмут і її сім'я ще хотіли знати все. Про Штати. Про Нью-Йорк. Про моє нове життя там. Про моїх американських дітей. Коли між нами ще був цей жвавий обмін думками. Тепер вони більше не питають. Вони й без мене усе знають про цю величезну, суперечливу країну. Знають краще за мене. Критикують її поверховість, безкультур'я, а головне — корупцію, насильство і жадібність до грошей. Засуджують це вічне «keer smiling»[1]. Я тоді піддражнила їх, сказавши:

— Це краще, ніж ваші постійні стогони і скарги.

— Ти сама уже повністю американізувалася, — єхидно відповів Еріх. — Просто не усвідомлюєш цього, — і підкріпив свою критику таким жестом, наче хотів сам викинути цю країну на смітник.

І мене разом із нею. Бог свідок, у мене вже не було настрою для таких розмов. А тепер, коли за Джорджа Буша-молодшого так багато змінилося на гірше. Війна в Іраку. Погані радники. Країни-ізгої. Лицемірство під час тортур. Тепер і поготів. Бо як я могла пояснити їм, що це не все. Не наше повсякденне життя тут, яке ми ведемо в набагато більш дружній спосіб. Менш незручно й невдоволено. З вірою в добру волю й допомогу наших сусідів.

Узагалі я мала б добре ладнати з Еріхом. Узагалі. Ми мали однакову професію. Ми були університетськими викладачами сучасної німецької літератури. Єдина різниця — наполягав він — була в тому, що я викладала в Штатах, а він — у Німеччині. Він із габілітацією, я без. Він був *ordinarius*[2], я — *full professor*[3], хоча наші списки публікацій були майже однакової довжини. На початку мене ще оточував ореол новизни: «Моя невістка викладає в Міському університеті в Нью-Йорку. У Центрі післядипломної освіти». Це звучало захопливо. Але потім, коли

в дев'яностих, здавалося, гламур Америки згас, і я також утратила свою частку гламуру в його очах.

— Марто, готово, — кличе Говард з кухні.

— Що? Що готово?.

— Усе готово: і запечена картопля, і стейки з яловичини.

Це стартовий сигнал. Як у спорті. На старт, увага, марш! Говард — ідеальний стейк-шеф, і його реберця мусять бути подані негайно. «Ще хвилина на сковорідці — і ти почувеш свисток», — каже він.

— Ти мене слухаєш, Марто, чи над чимось працюєш? Над курсом з романтизму для випускників?

— Ні, я працюю над зверненням до Сполучених Штатів.

— Ого, смілива і виснажлива робота за часів адміністрації Буша, коли у цій God's Own Country[4] стільки shit[5].

— Ну, не забувай, що поряд з усім цим shit є ще й золото, яке блищить.

— Як цей стейк, наприклад. Кращої яловичини немає ніде в світі. Точно тобі кажу. Chicago-style[6]. — Задоволений, він кладе стейк поряд з моєю м'якою печеною картоплею, змащеною сметаною.

— Хіба він не ніжний і хрусткий водночас?

Він, очевидно, чекає від мене більшої похвали. Тобто: взагалі похвали. І це справедливо, бо я все ще повністю занурена в лист від Альмут і щойно усвідомила, що не сказала жодного слова про його їжу. Тепер це частина ритуалу — широко коментувати й хвалити страви одне одного. Ми зберігаємо наші взаємні похвали, як компліменти з минулої епохи, коли в нас викликали захоплення інші речі. Після вечері я показую йому сестрин лист.

— Ти ж поїдеш?

— Не знаю, Говарде. Мене туди нічого не тягне.

Я дивлюся на наш сад. На темно-червоне саяливе листя. І думаю про 1 листопада. У цю пору небо в Гамбурзі сіре. Таке ж

сіре, як і вулиці.

— І, до речі, це лише інформаційна дошка. Надгробок із датами Лени. Я впевнена, що мама звільнила б мене від цього обов'язку. Сто відсотків. Вона ніколи не була традиційною.

— Не можна так на це дивитися, Марто. Покажи мені запрошення.

— «Сад жінок» вшановує пам'ять вдів Другої світової війни. Саме вони та багато інших жінок, після часто нестерпних утисків, страху й поневірянь Другої світової війни, відіграли важливу роль у будівництві нової демократичної Німеччини. Наприкінці війни в Німеччині проживало на 7,3 мільйона більше жінок, ніж чоловіків. Нова Німеччина потребувала праці жінок для свого виживання.

— Ти мусиш поїхати туди. На лише через маму. Це історичне свято. Історичний обов'язок. Ти не можеш просто ухилитися від нього.

— Якщо ти так це бачиш...

— Це те, як ти *повинна* це бачити, Марто.

— А ти? Поїдеш зі мною?

— Ні, це твоє свято. До того ж я вважаю, що переліт через Атлантику з його time lag[7], нескінченними чергами перед касами, постійними затримками й усією цією метушнею досить виснажливі. Занадто виснажливі в моєму віці. Сидіти годинами поспіль зі скрученою спиною й зігнутими ногами майже в позі ембріона — це вже не для мене.

Я дивлюся на чоловіка навпроти себе. Це правда. Він постарів. Здебільшого я цього навіть не помічаю. У повсякденному житті разом цього майже не помічаєш. Не бачиш, як з'являються зморшки. Вони просто є. Його очі все ще такого ж глибокого синього кольору. Середземноморської синяви. Хіба що під ними утворилися маленькі мішечки. Жовтуваті мішечки шкіри, які іноді здригаються, коли він

сміється. І раптом мене з болючою гостротою вражає: жити — значить старіти. І нічого більше.

— Ти правий, Говарде, мені, мабуть, доведеться поїхати. Навіть якщо мене не дуже манить стара батьківщина. Але я нізащо не залишуся з Альмут. Хоч це й мило з її боку.

«У будинку набагато більше особистого простору, ніж у готелі», — пише вона. Отож-бо. Мені ніколи особливо не подобалося зупинятися в інших людей. Завжди вважала це стресом. Тим паче з моєю рідною сестрою, яка не перестає порівнювати наші життя, немовби ми ними змагаємося. І в цьому листі так само. «На старості, — пише вона, — особливо приємно мати батьківський дім і жити в *тому* місті, де ти народився, провів юність і все своє свідоме життя. Це як захисна стіна, коли все інше руйнується. Хіба ти не хотіла б повернутися сюди після виходу на пенсію? Адже Гамбург — найкрасивіше місто у світі».

Якщо не брати до уваги той факт, що викладач університету в Штатах не йде на пенсію в певному віці, а залишається на своїй роботі стільки, скільки хоче й може, — про це ми також сперечалися. Я наполягала, що можу жити де завгодно. За умови, що там є культура, мова, якою я можу розмовляти або яку можу вивчити, і друзі поруч. «Я бережу своє коріння», — гордо і водночас різко відповіла Альмут, поводячись так, ніби моє безкорінне існування, якщо воно було таким, заплямоване чимось непристойним. Або принаймні чимось, чого вона не бажала для себе чи своїх нащадків. Можливо, вона хотіла тільки добра. Навіть цілком можливо. Просто мене це дедалі більше дратувало. Одне я знаю напевно, я їду в готель. У маленький готель біля гавані. На Ельбі. Туди, куди мама іноді брала нас на рибний ринок дуже рано вранці, коли всі ще спали, і де ми їли смажену камбалу на сніданок. Камбалу по-фінкенведерськи, змащену салом і беконом. Ми, діти, обожнювали їхати

порожнім містом, бо всі ще спали, а ми були єдиними пасажирами. Зазвичай Альмут віддавала мені більший шматок риби, бо я була худенька й мала ще вирости. Вона була старшою сестрою, радше турботливою, ніж bossy[8]. Як я й казала перед тим. Між нами не було фундаментальних розбіжностей. Тоді. Наші життя просто розійшлися врізнобіч. Я майже не помітила, що щось змінилося.

І тільки коли в мене все закрутилося: докторський ступінь, асистентка професора, доцентка і безстрокова штатна професорка, омріяна пенсія, а сестра залишилася дружиною свого чоловіка, вона дбала про його побут і занедбала свої почуття. Сім'я повністю заповнила її час і не залишилося місця для іншого, — тільки тоді вона почала топтатися по Штатах. І по мені. «Країна, — писала вона, — для якої благополуччя її дітей не понад усе, як це є в нашій країні, країні дитячої освіти. Суспільство, яке забирає дітей від матері, як брудну білизну, щоб мати могла реалізувати себе. Бо хоче заробляти. Бо мусить заробляти. Адже на одну зарплату вже не прогодуєш сім'ю. Казкова країна, що й казати». Нападки на Штати не припинялися.

Звичайно, у ній говорила гіркота. Гіркота, на яку я не хотіла себе наражати. Але я нічого не могла з цим вдіяти. Дні, коли можна було ошчасливити сестру більшим шматком камбали, остаточно минули. Мати власний номер у готелі було, безумовно, найкращим рішенням у цій ситуації.

— Отже, це питання вирішене. І коли ти хочеш вирушати?

— О, Говарде, це все так несподівано. Спершу я маю поїхати в Центр, щоб знайти собі заміну. У нас зараз середина семестру. До всього ще й перше листопада. Ну, чому це не під час канікул?

— День усіх святих, my dear[9]. Адже перше листопада — День усіх святих. Це надає йому особливого освячення.

— До біса всіх святих. Вони не повинні там бути. Зрештою, вони теж не запобігли війні. І вже точно не допомогли моїй мамі.

— Марто, ти знову виявляєш брак побожності. Це викликає занепокоєння. — Говард посміхався від вуха до вуха.

— Так, саме так. У God's Own Country[10] я беру на себе сміливість відправити старого доброго Бога туди, де йому й належить бути. У країну казок. Якщо хочеш, можеш відкопати його знову. Як Жаб'ячого короля, наприклад. І тоді він буде вже не зачарованим принцем, а зачарованим богом. Це, до речі, те, що я абсолютно не люблю в цій країні. Ця побожність. В усіх сенсах цього слова.

— Церква тут має зовсім інший статус. Це більше соціальний фактор. Люди збиралися в церкві, адже інших публічних просторів просто не було. Так воно й залишилося.

— Байдуже, який статус. Мене просто вивертає від того, як кожен президент щоранку, перш ніж зайти до Білого дому, спішить до церкви. Як Клінтон, так і Буш. У цьому сенсі вони всі однакові. За винятком того, що Клінтон спочатку спішить до перукаря.

— Це фемінізація політики. Ти ж сама не проти цього, honey[11]. Хіба чоловік не повинен мати гарну haircut[12]?

— Звичайно, повинен. Тому я пропоную тобі сьогодні підстригтися. Бо твоє волосся над вухами кошлатиться, як стара ковдра на дивані.

— Я думав, що маю вигляд інтелектуала: кілька довших пасем волосся по боках.

— Come on, dear[13], це просто неохайно.

— Ну, гаразд. Поки ти будеш у Німеччині, я піду до перукаря. Обіцяю.

— Ох, Говарде, я тебе кохаю.

Центру післядипломної освіти йдеться не лише про заміну для мене. Ситуація нестабільна, особливо зараз, коли плату за навчання підвищили — що взагалі неприпустимо для державного університету.

Студентів на «German Program» стає щораз менше. Тож німецькі факультети Колумбійського, Нью-Йоркського та Міського університетів ведуть переговори про створення консорціуму. Нескінченні зустрічі, нескінченна паперова тяганина, нескінченні суперечки. На чому заощаджувати? Хто ухвалює це рішення? Що з цього насправді вийде? Я не була дуже добре обізнана з адміністративними питаннями.

Міський університет — банкрут. Як і місто Нью-Йорк. Потрібно знайти нових спонсорів. Нових випускників. Це важко, коли кількість студентів зменшується. Боже, чого ми тільки не вигадуємо, щоб зробити програму привабливою. Остання мода: екранізація літературного твору. Адаптований текст. Якщо студенти більше не читають, то принаймні знайомляться з німецькою літературою через екран. Дві години «Зачарованої гори» подужає будь-хто. А якщо «Бляшаний барабан», 700-сторінковий роман Гюнтера Грасса, ще й екранізований, та ще й володарем «Золотої пальмової гілки» Фолькером Шльондорфом, то нащо читати сам роман. Звичайно, я сподіваюся, що дехто все ж таки прочитає. До речі, семінар проходить непогано. Підвищує обізнаність про різні оповідні форми обох медіа.

«Кіно насправді складніше за літературу, — сказав Браян на нещодавньому вступному семінарі. Наприклад, автору досить написати: “Молода жінка перейшла дорогу й попрямувала до будинку”. А режисер має показати вулицю. Дуже конкретну вулицю. Він повинен продумати, широка вона чи вузька, жвава чи ні, засаджена деревами чи порожня. Він повинен знайти жінку, яка переходить дорогу, і тип будинку, в який вона прямує. Забагато роботи заради одного речення, чи не так? А ще

є звук. Без звуку вже нічого не працює. Контрастна музика або синхронізація зображення і звуку. Репертуарна музика, повсякденні звуки, поп-треки, джазові партитури чи електронні звукові генератори? Потрібно прийняти багато рішень».

Їм подобається цей вступний семінар. І мені теж. Вони ставлять абсолютно неупереджені запитання. «Як це відрізняється від мого часу», — раптом думаю я. Ми закручували питання і так, і сяк, якщо взагалі їх ставили. Ми так довго їх обмірковували, поки нам не здавалося, що їх можна відправити з себе в простір чужої влади. Щоб хтось тоді міг отак кидатися ствердженнями, ніби «кіно складніше за літературу»? Немислимо. Колін міг би замінити мене на цьому курсі. Колін Річардсон. Він — той, хто нам потрібен. Не набагато старший за більшість студентів. З довгими руками й погано зав'язаною краваткою. Не з тих, хто любить бути правим. Навпаки. Більше зацікавлений у їхніх запитаннях, ніж у своїх відповідях. Ще треба переговорити з деканом. Зокрема про майбутні засідання комісії. Краще завтра, якщо це можливо.

Дугластон, Бейсайд, Оберндейл, Флашинг, Квінз... назви зупинок аж до Пенн-Стейшн прокручуються в моїй голові, наче монотонна мелодія в музичній скриньці. А потім 42-а вулиця. Тоді це була одна з найдикіших розважальних зон міста. Уся вулиця була одним великим борделем. Посеред усього цього стояв будинок 33-Вест, Міський університет. Обрамлений найдешевшими порнокрамницями. У вітринах були нагромаджені груди й сідниці. Усі величезні. Фотографії голих жінок у повний зріст. Лише маленька чорна смужка між розведеними стегнами. Перед вітринами — чоловіки зі слиною, що тече з рота. За всією цією тугою плоттю вхід до університету ледь помітний. Я пам'ятаю, як багато років тому прийшла цією вулицею на свій перший захід. Я металася туди-сюди кілька

разів. У пошуках будинку 33-Вест. А бачила скрізь лише неонову підсвічену хіть.

— Дивна штука чоловічі тіла. Невже це і є хіть? Невже це їх заводить, ця жирна плоть? — запитала я Говарда.

— Деяких — так. Ти сама розповідала, як вони застигали перед вітриною. З хтивими поглядами.

— А тебе? Тебе це заводить?.

— Мене ні, — засміявся він. — Ні, мене ні.

Звичайно, за довге подружнє життя неможливо згадати окремі ночі. Те, що залишається в пам'яті, — це радше дифузна сексуальна маса, яка з роками осідає, як пліснява. Але я пам'ятаю секс, який у нас був після тієї розмови. Того вечора наша шкіра була особливо тонкою, чутливою до найменшого руху, а серця билися в одному ритмі. Усю ніч. Здавалося, жадобі не було кінця. Знову і знову Говарду вдавалося доводити мене до найвищої точки. А я його. Це і є щастя, думала я тоді й вірила, що так він хотів показати мені, що його тіло — не *дивна штука*, як у чоловіків перед вітриною, а те, що належить мені. Тільки мені. І що кохання і хіть не завжди йдуть різними шляхами.

Кожна жінка має спробувати щонайменше двох чоловіків у своєму житті, а також кількох коханців. Як інакше вона дізнається, яким може бути секс? Якби я залишилася з Клаусом-Пітером, моїм першим чоловіком, з його горезвісною рутинною-завжди-зверху, то була б пласкою, як млинець, і не знала б, що ховається в моєму тілі. З Говардом легко. Він запитує мене напяму, що мені особливо подобається, і може посміятися з себе, якщо щось не вдається.

«Хлопчик сьогодні сонний, — просто каже він тоді. — Дамо йому трохи відпочити». Я сумуватиму за чоловіком у Гамбурзі, хоча й розумію, чому він не їде зі мною. Ці перельоти через Атлантику ставали дедалі складнішими, і time lag[14] із віком

також. Але з Говардом мені було б не так важко. Мені не довелося б виправдовуватися. Сама лише його спокійна присутність гарантувала б, що моє життя не було б повним провалом у їхніх очах. Але мені було байдуже. Ці два тижні закінчаться швидко.

Говард відвозить мене в аеропорт. Мій літак вилітає з аеропорту імені Джона Кеннеді. Пощастило. Від нашого дому на Голлівуд-авеню в Дугластоні туди менше години. Нещодавно, коли ми мали забрати його сестру з аеропорту Ньюарка, ми їхали майже пів дня. Тепер ми просто їдемо до Північного бульвару, а звідти прямо на автостраду Вен Вік. Це швидко і просто. Я прошу Говарда висадити мене на узбіччі. Від автостоянки до терміналу А доведеться ще довго йти пішки.

— Not a sentimental journey[15], — гукаю я йому й зникаю у величезному терміналі. Аеропорт більше не здається мені щасливим місцем. Переповнений натовпами людей. На ескалаторах, на рухомих доріжках, перед стійками реєстрації та біля контролю безпеки. Люди з усіх кінців. Ідуть пішки. Біжать. Штовхаються. Натикаються одне на одного з важкими сумками й повними візками. Вереск дітей. Скрип валіз. Пронизливі голоси з гучномовців. І — після 11 вересня — дедалі більше поліції. Вони на кожному кроці, ці чоловіки з пістолетами «кольт» і начищеними чорними черевиками, зі стриженим машинкою волоссям і непроникними обличчями. Біля квиткових автоматів, у касах і на контрольних воротах. Аеропорт справді більше не здається щасливим місцем.

Дивлюся на табло вильотів. Переді мною сяють чужі світи. Мадрид. Париж. Токіо. Буенос-Айрес. Дубай. Неаполь. Рим. А що, якби... я змінила місце призначення, просто відпустила реальність і полетіла в одне із цих міст на табло: наприклад, до Риму. Сидіти на П'яцца Навона. Біля *Фонтану чотирьох річок* Берніні. В останніх променях *Ottobrata Romana*, цього м'якого

жовтневого сонця, замість мокрого і сірого листопаду Гамбурга. Мій літак вже оголошують, «Американські авіалінії», рейс номер 8640 до Франкфурта. Я викидаю казку в смітник і знову примиряюся з реальністю. У моєму віці вже не роблять те, що мріють. «У нашому віці роблять уже те, що мусять», — каже Альмут, моя німецька сестра. Я обійму її найпізніше через шістнадцять годин.

Я риюся в сумці. Завжди одне й те саме. Моє посвідчення особи, квиток на літак, маршрут. Нічого не знаходжу. Спеціально все підготувала і от — не знаходжу. Посвідчення особи має бути в боковій кишені. В останній боковій кишені моєї сумки. Разом із квитком. Щоб вони були під рукою. Але його там немає. Натомість є носові хустинки «темпо» і моє водійське посвідчення. А де ж мій гаманець, той, що для купюр? І записна книжка? Я знаходжу свою косметичку, дві помади, парфуми, крем для рук і туш для вій. Але нічого з цього мені зараз не потрібно. Це на потім. Для мого приїзду в Гамбург. Для відновлення мого обличчя. Ці сухі ночі в літаку мене вже дістали. Крадуть усю мою вологу. Змушують мене різко в'янути. Перетворюють моє волосся на солому. Але де, в біса, мій паспорт? Я виходжу з черги і висипаю весь вміст своєї сумки на найближчий столик бістро з бару навпроти. Все розлітається врзнобіч. Моє посвідчення особи та квиток опиняються посеред цієї купи. Я збираю все і починаю спочатку. Кладу посвідчення особи в бокову кишеню. Цього разу двічі перевіряю, намагаючи його там. Може, це початок старечого склерозу?

«Дурниці, — завжди каже Говард. — Ти просто забагато кладеш у сумку. І потім носиш із собою. Ось що це таке. Поглянь на мене!» А потім, звичайно, починається обов'язкова лекція. Його багаж: обов'язкова зубна щітка, піжама, кредитна картка, квиток і паспорт. That's it[16]. Але ж це не все. Я завжди багато

чого носила з собою. Як і більшість жінок. Культурна соціалізація. І ніколи не мала із цим проблем. І мені не доводилося все витягувати і знову вкладати. Раніше — не доводилося. Мабуть, це таки якось пов'язано з віком. З віком. Адже все погіршується. Зір, слух, пам'ять, рухливість, концентрація. Хребці прогинаються, кістки крихкішають, волосся рідшає, шкіра зморщується, травлення сповільнюється. Печінка регресує, а артерії кальцифікуються. Так, це вона. Моя поступова кальцифікація. Ось чому я не змогла знайти свій паспорт. Який це жах — старість. Пригадується вірш Франсуа Війона:

*Скарлючивсь ніс, колись урочий,
У вухах клоччя стало сторч,
Запалі лиця блідість точить,
Сушні уста, на шиї — мориц.
Такий кінець краси людської [17]*

Це нагадує мені про сімдесятиріччя моєї мами.

— Як ти, мамо, почувашся у сімдесят? — спитала її Альмут.

— Як почуваяся? Так само, як завжди. Як і торік.

— Але ж є якісь ознаки віку? — наполягла Альмут.

— О, знаєш, — просто відповіла Лена, — у мене ніколи не було часу про це замислитися. Поки ти допитливий, вік не має значення. А мені все ще дуже цікаво. Мені цікаві ви, мої онуки і наступний роман Гюнтера Грасса.

Я повертаюся в чергу. Цього разу екіпірована як слід. Посвідчення особи і квиток на літак у руках. Але офіцер навіть не дивиться. Просто махає мені рукою. На моє місце сідає хтось інший. Жінка, як то кажуть, середнього віку. У світло-зеленому костюмі від Шанель. З білим напудреним обличчям і червоною помадою відтінку знаку «Стоп». Її голову обрамляють акуратно укладені жовті кучері. Очі спрямовані прямо перед собою.

— I am afraid[18], мені здається, що ви сидите на моєму місці. Ряд 17-С. Місце біля проходу. — Я ще раз перевіряю свій квиток. Місце біля проходу для мене дуже важливе. Я завжди його обираю. Воно дає мені трохи більше простору для ніг. Розслаблення від згорбленого сидіння, цієї пози ембріона, навіть якщо мені доводиться частіше вставати, коли «А» і «В» хочуть пісяти.

— О, сеньйоро, — звертається до мене пані іноземним співучим тоном. — Я лише хочу *подарувати* вам своє місце біля вікна. Моє «А», щоб дивитися у вікно! Набагато приємніше місце.

Червоний рот кольору «Стоп»-знаку розтягується аж до вух.

— Як мило з вашого боку, сеньйоро, дуже мило. Але я не можу, не можу прийняти цей подарунок. Навіть якби хотіла. Місце в проході, як би це сказати, необхідне мені... моє нетримання — ви розумієте — я маю на увазі, іти від місця біля вікна, через... ваш світло-зелений костюм, це було б...

— Он як, — каже дама вже без підспівування і в мінорній тональності. Підводиться й пересідає на місце біля вікна. На своє «А».

— Ну, тоді, — посміхається вона вже менш широко, — ми повинні покласти наші сумки на «В». Тоді всі подумують, що це місце зайняте, і у нас буде більше простору для ніг. У нас обох.

«Ага, — думаю, — ось ти і виказала справжню причину свого щедрого *подарунку*». За весь час польоту ми не промовили жодного слова. Мене це влаштовує. Як завжди, я взяла з собою текст на коректуру. Магістерська робота про новий роман німецької професорки, якій закортіло написати щось без виносок, — так написано в анотації. «Мелюзіна. На шляху жіночого самопізнання». Цікаво, що це таке. Але явно не один із тих університетських романів, у яких професори виливають свої розчарування. Не література про помсту. А якщо знадобиться, у

моєму багажі все ще лежить Агата Крісті. Ось вам і подорож із зубною щіткою та піжамою.

На думку спадає Браян. Цікаво, чи скаже він Коліну Річардсону: «Кіно гидкіше за літературу», коли вони обговорюватимуть «Бляшаний барабан» і дійдуть до вугрів у з'їденій кінській голові. І ще цікаво, що Колін йому відповість. Знаючи його, він буде допитуватися. Він захоче дізнатися, чому Браян так думає, і чи інші теж так думають... І ось вони вже в центрі жвавої дискусії. Як би я хотіла бути там зараз.

Натомість я сиджу згорблена у величезному череві літака з цією розмальованою лялькою в одному ряду й лечу в сіре північнонімецьке небо. У мряку. Як це зазвичай буває в листопаді. Альмут хоче забрати мене з аеропорту. Вона наполягає: «Тоді ми побудемо на початку самі й зможемо поговорити про минуле», — пише вона і додає, що з нетерпінням на це чекає. Про минуле. Так, про минуле. Важко сказати, куди воно поділося. Насичені, багаті на події роки зазвичай залишають місце лише для теперішнього. Вони позбавляються всього, що заважає теперішньому. Минуле як непотрібний баласт. Але повністю позбутися його, минулого, неможливо. Воно потайки підкрадається, коли життя показує ознаки втоми. Або нові шви. Кумедно. Раптом я згадую, як пахне Альстер. Ельба. Як звучать корабельні сирени і дзвони церкви святого Мішеля. Здається, я таки заснула, хоча зазвичай не можу спати в літаку. Я сиджу зі скутою, заклакляло спиною й слухаю оголошення по гучномовцю. Капітан сповіщає про посадку у Франкфурті. Повідомляє про погоду. 7 градусів тепла. Слабкий північно-східний вітер. Удень хмари та окремі дощі, особливо на заході. У мене є чотири години у Франкфурті перед моїм подальшим рейсом до Гамбурга. Але що тут означає час? Усе це — ідіотське очікування в аеропорту, який, навіть після його багато обговорюваної реконструкції, не став щасливим

місцем. Він більше схожий на лабіринт. Я постійно гублюся. Заходжу не в той термінал і не можу знайти свій вихід. Коли я нарешті сідаю в потрібному місці, біля стійки реєстрації на рейс «Люфтганзи», намагаюся зібратися з думками. Зрештою, я тут не заради задоволення. Я далека від нього. Я лечу не на захопивий конгрес у своїй галузі. Я їду на свято на цвинтарі. Посмертне. На честь моєї матері. На кладовищі Ольсдорф. Найбільше центральне кладовище в Європі, друге за величиною у світі після чиказького. Це місце так само знайоме мені, як і купальня «Ольсдорф», де я провела літо своєї юності.

Наша мати використовувала цвинтар як гарний, великий парк. Вона гуляла з нами, дітьми, зі мною та Альмут, високими ялиновими алеями, бічними доріжками, обрамленими живоплотом і кущами рододендронів, дозволяючи нам обходити засаджені квітами круги. Нагадування про смерть — могили, гробниці та мавзолеї — залишалися прихованими від нашого погляду. Краса природи змушувала нас забути про жахи смерті. Ми ходили повз пеньки, збирали каштани й букові горіхи, ганялися за білками й думали, що цвинтар — найкрасивіший дитячий майданчик у місті.

Наша мама, Лена-Йоганна-Гедвіґа Одерштетт, народилася 8 березня 1906 року в Гамбурзі — як мало я про неї знаю. Страшенно мало. «Діти, — пише Вібке Брунс у своїй сімейній хроніці[19], — цікавляться батьками лише як ресурсом. Відносини егоцентричні: наскільки мене захищають, піклуються, заохочують. Якими є батьки, що вони відчують, чи вони щасливі, дітей не цікавить. Людини, принаймні такою, якою її знали, любили й супроводжували друзі, — дитина не знає. Доки батьки не помруть, — можливо...»

Чи правда це? Лише частково. Я думаю, що любила свою маму не просто як ресурс. Навіть якщо я мало про неї знаю. Не могла знати. У дитинстві — ніяк не могла. Але й дорослою також

ні. Її час відрізнявся від мого. Як часто її небо руйнували, а потім знову латали нашивдуруч. Скільки систем вона пережила і вистраждала. Німецька імперія. Ваймарська республіка. Дві світові війни. Націонал-соціалізм. Бомбардування Гамбурга. Капітуляція. Окупація. Економічне диво в ролі вдови війни. Бог знає, як несолодко їй прийшлося, нашій матері.

Це «можливо» не виходить у мене з голови. Можливо, батьків і справді можна пізнати лише після їхньої смерті. Відірвавшись від залежності. Зрозуміти, що було для них щастям і що зробило з ними нещастя. Нам, дітям, було важко зрозуміти, як Лена планувала власний похорон. Коли вона дізналася, що її хвороба невиліковна, то почала готуватися до прощання. До прощальної вечірки, як вона її називала. Кому можна там бути, а кому ні. Що треба говорити чи співати. Вона не хотіла священника. Ніяких промов. Ніяких молитов. Ніяких церковних пісень. «Тільки не цю попсу», — от і все, що вона сказала, і вибрала пісню, яку ми розуміли ще менше. Її подруга, камерна співачка, мала заспівати її, а хтось, кого ми не знали, — зіграти на гітарі. Це була варіація на вірш Гайне, і ми довго ламали голову над тим, що вона хотіла цим сказати.

*Вони тобі оповіли
чутток і скарг доволі —
А муки мої обійшли
Мовчанням мимоволі*

*Вони під збільшувальним склом
Дивились на кожен гріх.
Вони назвали мене злом —
І ти послухала їх.*

*Та навіть не в тім найгірше:
Хоч це їм і невтямки;
Найгірше і найдурніше
Ховають мої думки [20].*

Можливо, варто було б попросити організаторку «Саду жінок», щоб цю пісню заспівали ще раз. Адже це була остання воля Лени. Побачимо, що скаже Альмут. Важко повірити, що я скоро навіч побачу свою сестру. Чи впізнаю я її? Зрештою, вік не шкодує нікого з нас. Вона, мабуть, думала про те ж саме. І тепер стоїть як людина, яка зустрічає в аеропорту незнайомого бізнесмена для своєї компанії. З великою табличкою перед грудьми, на якій чорними незграбними літерами написано моє ім'я. МАРТА ГЕНДЕРСОН.

Вона йде до мене з простягнутими руками.

— Марто, не можу повірити...

— Я теж, Альмут.

— Після стількох років.

Вона дивиться на мене так, ніби хоче порахувати мої зморшки.

— Так, — нерішуче повторюю я, — після стількох років.

Мені не одразу вдається сказати їй щось доброзичливе, хоч я знаю, що це саме те, що потрібно. Тож удаюся до банального:

— Те, що ти за мною заїхала, та ще й з самого Гросс-Борстеля, це просто...

— Це просто данина сім'ї, — швидко завершує вона моє речення й надіває усмішку Санта-Клауса. Я відповідаю їй тією ж усмішкою і думаю: вона все ще тримається старих сімейних постулатів, після стількох накопичених років. Без сумніву, в цьому є й хороший бік, і я думаю, що вона справді задоволена. Тож я теж намагаюся бути щасливою, щоб позбутися запаху

обов'язку й скористатися можливістю знову відчувати себе ближче до нашої мами.

Сестри. Скільки туги в цьому слові. Скільки очікування, надії, здійснення. Ісмена та Антігона, сестри Ленгельд, сестри Бронте, Ванесса та Вірджинія, обидві Блумсбері, сестри Енсслін і сестри-близнючки Кесслер. Скільки можливостей і — скільки кліше.

— Як ти думаєш, — запитую я свою сестру Альмут, — чи варто нам знову виконати її пісню на святі в Ольсдорфі 1 листопада? «Вони тобі оповіли»?

— Не знаю, Марто. Може, краще не треба. Останні два рядки: «Найгірше і найдурніше ховають мої думки», — уже тоді викликали роздратування й породжували певні загадки. Не варто їх повторювати. Звичайно, наша мама хотіла цим щось сказати. Останнє послання перед смертю, яке вона мусила тримати в таємниці від родини, і я підозрюю, що це було.

— Що? Ти підозрюєш і мені не сказала? Божевілля якесь.

— Це справді божевілля. І я не повинна була цього говорити. Просто вирвалося, коли ти згадала про пісню. І взагалі. Весь похорон. Я маю на увазі її прощальну вечірку. Ця приписана година мовчання. Без священника і молитов. Не можна так іти з життя. Еріх також вважав це дуже незвичним.

— Звичайно, це було незвичне бажання. Але наша мама була незвичайною жінкою. В усіх сенсах. І, безумовно, були куточки її життя, у які ми, діти, не мали права заглядати. Це нормально, чи не так?

— Ти спитала мене, Марто, чи варто знову грати цю пісню 1 листопада, і я сказала тобі свою думку, а саме: краще не варто. Як і не варто говорити поганого про померлих. Еріх, до речі, теж дотримується цієї думки. Зрештою, ще існує таке поняття, як пієтет. Навіть якщо ви в Штатах, можливо, вважаєте це «пережитком минулого».

— Еріх? А він тут до чого! Я про його думку не питала.

— Звісно, не питала. Тому що ти маєш щось проти Еріха. І завжди мала. Я просто хотіла сказати, що мій чоловік так само, як і я, радий, що буде ще одне велике свято на честь нашої мами, і ніщо не повинно його зіпсувати.

— Усе гаразд, Альмут. Я не наполягаю на цьому. Це було просто сестринське запитання, на яке ти відповіла з прекрасною сестринською відвертістю.

— От завжди цей іронічний підтекст. Ти все псуєш. Я так і знала...

— Що ти знала?

— О, нічого.

Коли я нарешті лежу в ліжку у своєму маленькому гостьовому будиночку в Евельґонне, то відчуваю запах Ельби. Я знову встаю й дивлюся на річку. Вода темна й блискуча, з маленькими, гострими краями білої піни. *Aquis submersus*. Занурена у води. Усе, що залишається — це історії. Точніше, спогади, які складаються в історії. Розказані по-різному знову і знову. Я думаю про історію Лени. Про те, якою б вона могла бути.

II

ГАМБУРГ, 1912

Того дня галасу й біганині не було кінця. Де Йоганн? Він ще не повернувся додому, цей хлопчисько.

— Такого ще не бувало, — вигукує нажахана його мама. — Уже по дев'ятій, а його нема і нема. Де він пропав?

— Годі тобі, Луїзо, — каже батько. — Може, хлопчик загрався.

— Він — і загрався? Тільки не наш Йоганн.

Йоганн — родоначальник. Гордість і опора своїх батьків.

— Жінко, подумай сама: таж він щоранку перед школою розносить газети. Удень допомагає у велосипедній крамниці. Може, він захотів увечері відпочити. Особливо в такий спекотний серпневий день, як цей.

— Оце вже ні, Курте. Я в таке не вірю. Він така тиха й відповідальна дитина.

Луїза знову підходить до вікна й видивляється з нього на вулицю. Ліворуч і праворуч. Вона набирає повен рот повітря, наче хоче надати своєму голосу більшої гучності, і так голосно, як тільки може, викрикує ім'я свого сина у вечір.

— І я теж, — просить Лена. — Я теж хочу покликати Йоганна!

Вона припадає до вікна і намагається визирнути назовні. Хай як вона витягує свої маленькі ніжки і стає навшпиньки, нічого у неї не виходить. Їй лише шість. Замала, щоб гукати на вулицю. Тому вона хоче, щоб її взяли на руки. Луїзі ніколи. Вона відсуває Лену трохи набік. Серце мами наповнене Йоганном. Ущерть заповнене. Жодного куточка для маленької дівчинки з короткими лляними косичками. Лена так просто не здається. Тоді батько мусить взяти її на руки.

— Татку, — благає вона, роблячи улесливі очі.

Але він лише каже:

— Марш, марш, до ліжка.

Вона швидко забирається з його шляху й ховається за кахляною піччю, бо знає, що батько може вдарити. А ще вона знає, як це відчувається. Ніби те, що в неї всередині, хоче вирватися назовні. Підірвати її. Розідрати на шматки.

Коли о десятій вечора Йоганна все ще немає вдома, Курт теж починає хвилюватися.

— Служба погоди прогнозувала грози. Після спеки прийде злива. Відра дощу. Хоч би він встиг додому.

— Я ж тобі казала. Це ненормально. Ніде він не загулявся. Щось сталося.

— Але що сталося? Що мало статися, Луїзо?

— Що, що? Звідки мені знати? Я лише знаю, що щось сталося. Точно сталося.

Наступного ранку о шостій родина Крьогерів повідомила поліцію. Так. Ні. Десять років. Хороший хлопчик. Охайний. Надійний. Уже заробляє гроші. Спокійний. Ні, не бунтар. Богом клянемося. Ні. Питають про все. Яка школа. Які друзі. Які інтереси.

— Інтереси? — дратується Луїза. — Які в нього мають бути інтереси? Розносити газети — це його інтерес? Ні — це його обов'язок. Лагодити велосипеди? Це його другий обов'язок за день. Звідки в нього, нашого Йоганна, знайдуться час і гроші на інтереси? Я цього всього не розумію.

Луїза витирає піт. Густі краплі поту стікають по її шиї на блузку.

Поліціанти хочуть побачити фотографії. Їх небагато. Фотографувати дорого, і це робили лише в особливих випадках. Є одна гарна фотографія, де Йоганн у хрестильній сорочці. У дитинстві. Це їх не цікавить. Навіть та, що з Леною на колінах. Вони хочуть фотографію з теперішнього часу — ту, на якій

видно, який вигляд має хлопчик сьогодні. Луїза йде на кухню і риється в шухляді кухонного столу. У цій шухляді вона зберігає різні речі. Ключі. Бинти. Краплі валеріани. Нитки для зашивання ран. Бігуді. Пінцет і кілька недавніх сімейних фотографій у зім'ятому конверті. Вона знаходить одну з фотографій Йоганна. Світлина зроблена на його десятий день народження, 18 травня 1912 року, на задньому дворі. Високий, красивий хлопчик із серйозними очима і вузьким обличчям, обрамленим коротким світлим волоссям із рівним боковим проділом. Гордість батьків.

— Де ти гралася зі своїм братом Йоганном? — звертається тепер до Лени один з поліціантів.

— Скрізь, — швидко відповідає вона, випроставшись, як олов'яний солдатик.

— Скрізь? Де це «скрізь»? Можеш описати нам це більш детально?

Лена одразу стає на дві голови вищою і пояснює чітким голосом:

— Ну, біля каналу. Це було наше улюблене місце, де ми гралися. Біля води.

— До речі, ваш син умів плавати? — питає поліціант уже в батька.

— Плавати? Ні, а що? Ніхто з нас не вміє.

— Ми обшукаємо канали, — каже один із чоловіків із двома значками на рукаві. Тіло хлопчика знаходять наступного дня. У каналі Остербек, неподалік від Берта-штрассе, на якій живуть Крюгери. Тіло їхнього сина Йоганна Вальтера Пауля. Потонув, не встигнувши навіть пожити.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте,
будь ласка, повну версію книги.

КУПИТИ